

Etnička distanca u Crnoj Gori deset godina nakon sticanja nezavisnosti

MILOŠ BEŠIĆ¹

SAŽETAK

U ovom radu predstavljamo rezultate longitudinalnog istraživanja etničke distance u Crnoj Gori. Osnovni cilj istraživanja bio je da se utvrde promene stepena međuetničkog distanciranja koje su nastale od 2013. do 2018. godine. Pretpostavke na kojima počiva merenje razlika u etničkom distanciranju tiču se snažnih promena u pogledu ukupne političke konstelacije i delovanja političkih faktora na međuetničku distancu. Podaci ukazuju da je u ovom periodu porastao nivo međuetničkog i ukupnog etničkog distanciranja, što posledično u multietničkoj državi predstavlja izvor potencijalne ukupne političke nestabilnosti. Povećanje stepena međuetničkog distanciranja merimo gotovo u svim aspektima, a naročito kada je

reč o distanci koju iskazuju Albanci prema drugim etničkim skupinama. Metodološki, u istraživanjima je korišćena ekstenzivna Bogardusova skala za istraživanje socijalne distance. Kada je o samom merenju reč, rad se oslanja na analize trenda i regresione metode, kako bi se obezbedila preciznost merenja efekta protoka vremena na porast etničkog distanciranja. Konačno, rad kritički preispituje moguće faktore identifikovanih trendova rasta etničke distance.

KLJUČNE REČI

Crna Gora | etnička distanca | regresiona analiza | Bogardusova skala | društveni rascep

¹ Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu | ✉ besicmilos@gmail.com

DRUŠTVENI I POLITIČKI KONTEKST

Crna Gora je poslednja republika bivše Jugoslavije koja je stekla nezavisnost. Takođe, Crna Gora je jedinstvena i po tome što je to jedina zemlja u kojoj nije došlo do smene vlasti od početka tranzicije do danas. Politička elita u ovoj zemlji preuzela je vlast pre raspada Jugoslavije, dakle, još u periodu kraha socijalističkog uređenja, zatim je ta ista elita održavala vlast uz snažnu identifikaciju sa Srbijom i politikom koju je Srbija vodila, da bi nakon raskola u vladajućem DPS-u, ta ista elita preuzela independističku platformu, i na tim osnovama ostvarila nezavisnost. Upravo u tom periodu sticanja nezavisnosti, dolazi da ključnog socijalnog rascepa koji i danas odlikuje ukupan društveni i politički život u Crnoj Gori (Bešić i Spasojević 2018). Ukratko, nakon 1997. god. i rascepa u vladajućoj partiji, čitavo društvo se deli na one koji podržavaju nezavisnu Crnu Goru, i na one koji su u to vreme bili za ostanak sa Srbijom. Ovi prvi su insistirali na identifikaciji sa Zapadom, dok su ovi drugi doživljavali Srbiju kao svoju maticu, i imali snažnu identifikaciju sa Rusijom. Nesmenljivost vlasti, uz dramatične promene ideološke matrice i ukupnih vrednosti na kojima počiva crnogorsko društvo, može se objašnjavati na različite načine (Komar i Živković 2016). Rascep koji je nastao imao je snažne posledice na međuetničke odnose, imajući u vidu da su oni koji se izjašnjavaju kao Srbi snažno podržavali ideju ostanka u zajedničkoj državi

sa Srbijom, dok su oni koji se izjašnjavaju kao Crnogorci insistirali na samostalnoj državi. Važno je istaći da između Srba i Crnogoraca ne postoji etnički, već politički sukob. Konsekventno, podela koje su nastale između Srba i Crnogoraca, nisu etničke, već je reč o političkim podelama (Bešić 2001; Keiichi 2007). Kao rezultat ovog procesa, većina u Crnoj Gori koji predstavljaju pravoslavni korpus (Crnogorci i Srbi), podelili su se na dve posebne nacionalne skupine, između kojih je postojala, a i dalje postoji tenzija političkog karaktera. Posledično, Crna Gora je jedina zemlja u regionu, i u Evropi, u kojoj, u novim uslovima, etnička većina (Crnogorci) ima udeo koji je manji od 50% u ukupnoj populaciji.

Procesi sticanja nezavisnosti u Crnoj Gori, dakle, predvođeni su težnjama nesmenljive političke elite da odvoji Crnu Goru od Srbije. Ovi zahtevi bili su istorijski legitimni, jednako kao i zahtevi Srba da ostanu u zajednici sa Srbijom. Naime, istorija Crne Gore je veoma složena po ovom pitanju; i u toj istoriji smenjivali su se periodi identifikacije sa Srbijom i periodi težnje ka nezavisnosti (Troch 2014; Jovanović 1947). I tada, kao i danas, ključnu ulogu odigrale su političke elite, i politika koju su oni vodili. Drugim rečima, strukturalni faktori su delovali dvovalentno, a ishodi su gotovo uvek bili rezultanta izražene političke agenture.

Nakon rascepa 1997. god. u vladajućoj Demokratskoj partiji socijalista, koja je dotad verno pratila srpsku putanju, pitanje crnogorske nezavisnosti,

koje je istovremeno i pitanje identiteta, postaje ključni element aktivnog društvenog rascjepa. Period koji traje od tada do danas, takođe je određen ovim rascjepom. Dva kontekstualna aspekta su veoma važna, iz ove perspektive, kada je reč o međuetničkim odnosima. Prvo, Crna Gora je bila republika u bivšoj Jugoslaviji, te u kupna politička dešavanja na ovom prostoru značajno određuju političke i etničke procese u Crnoj Gori. Drugim rečima, odnosi između Srba i Albanaca, kada je reč o odnosima Beograda i Prištine, svakako će uticati na odnose između ove dve etničke skupine u Crnoj Gori; isto važi i za odnose između Srba i Bošnjaka u Bosni i Hercegovini. Drugo, Albanci i Bošnjaci, kao manjinske skupine, su veoma snažno podržavali crnogorsku nezavisnost (Bieber 2003; Bešić i Spasojević 2018). Zapravo, u periodu sticanja nezavisnosti, između Crnogoraca i manjina kreiran je nezvanični savez, s obzirom da su svi oni težili istom cilju – sticanju nezavisnosti. Razlozi Albanaca i Bošnjaka bili su jednostavni, i ogledaju se u potrebi odvajanja od Srbije, koja se tradicionalno, a posebno nakon raspada bivše Jugoslavije, doživljava kao nacionalni neprijatelj. Razumljivo, ovo je podstaklo latentan sukob između Srba, s jedne, i Albanaca i Bošnjaka, sa druge strane. Konačno, postavlja se ozbiljno pitanje trajnosti savezništva Crnogoraca, s jedne, i Albanaca i Bošnjaka, sa druge strane. Naime, ovo savezništvo je bilo uspostavljeno na platformi borbe za nezavisnost – koja je ostvarena; i otvoreno je pitanje – na koji način će se manjine pozicionirati nakon što je ovaj politič-

ki cilj ostvaren. Obe etničke skupine imaju svoje matične države, Albanci potencijalno i dve; a politički sukob između Albanaca i Bošnjaka u okruženju sa Srbima je evidentan, i očito spada u sukobe dugog trajanja. Sve su ovo faktori koje treba imati u vidu posebno prilikom analize međuetničkih odnosa u samoj Crnoj Gori, i za očekivati je da ovi faktori imaju snažan uticaj na etničko distanciranje u Crnoj Gori.

Na kraju, treba imati u vidu ukupnu etničku sliku u Crnoj Gori. Na poslednjem popisu 2011. godine, 44,98% građana se izjasnilo kao Crnogorci, a 28,73% kao Srbi (Monstat 2019). Napominjemo da je još 1991. godine u Crnoj Gori bilo 61,9% Crnogoraca, i “samo” 8,3% Srba. Važno je istaći da je, bez obzira na procentualnu distribuciju, identitet ove dve etničke skupine bio je dominantno srpski, tačnije, crnogorski identitet nije isključivao srpski, već je bio njegov sastavni deo. Nakon isticanja platforme crnogorske nezavisnosti, međutim, veliki broj Crnogoraca se jednostavno počeo izjašnjavati kao Srbi; a ovo se desilo na prvom popisu nakon raskola u DPS-u, dakle, 2001. godine (tada je bilo 43,2% Crnogoraca, i 32% Srba). Dalje, danas je u Crnoj Gori 13% Bošnjaka i Muslimana; i oni se mogu smatrati jedinstvenom etničkom skupinom, s obzirom da je jedina razlika u tome – da li u izjašnjavanju koriste tradicionalnu nominalizaciju iz perioda SFRJ (Musliman), ili pak ističu identifikaciju sa novoformiranom državom Bosnom i bošnjačkim etničkim korpusom. Ključno je da jedni druge doživljavaju kao pripadnike iste

etničke skupine, te da između njih ne postoji politički raskol. Konačno, broj Albanaca u Crnoj Gori je stabilan decenijama, i on iznosi oko 5%. Hrvata ima manje od 1%, a indikativno je da je i procenat „ostalih“ na poslednjem popisu relativno visok (preko 8%).

U ovom radu ćemo najpre postaviti teorijski i hipotetički okvir istraživanja. U drugom delu predstavimo podatke i merenje međuetničke, kao i ukupne etničke distance. Zatim ćemo koristiti multivarijantne statističke metode kako bi precizno identifikovali stepen promena etničkog distanciranja. Na kraju ćemo u zaključcima sumirati sve nalaze i ponuditi moguća teorijska objašnjenja.

Konceptualni i hipotetički okvir istraživanja

Razvoj etničkog identiteta je složen proces koji traje čitavog života. On obuhvata čitav niz socijalnih relata, koji u procesu socijalizacije utiču na etničku identifikaciju. Etnički identitet, posebno u višenacionalnoj zajednici, predstavlja bazični socijalni identitet i, kao takav, on je temelj formiranja svih ostalih grupnih i statusnih identiteta (Smith 1991). Tajfel (1978), u svojoj teoriji razvoja socijalnog identiteta, ističe da je dinamika unutargrupne (*in-group*) i vangrupne (*out-group*) identifikacije ključna za razvoj grupnog identiteta. Kao rezultat ovog procesa socijalne identifikacije pojedinci povlače jasne granice između „nas“ i „njih“, pri čemu se pozitivni atributi pripisuju grupi kojoj „mi“ pripadamo, a negativni atributi ostalim grupama. Ove pozitivno-negativne kvalifikacije,

koje se pripisuju pripadnicima referentnih društvenih grupa, predstavljaju osnov na kome se percipiraju pripadnici tih grupa. Konsekvantno, potencijalni konflikt na etničkoj osnovi ugrađen je u samu konstrukciju grupnih identifikacija.

Multietnička društva na Balkanu potencijalno su konfliktna društva (Deutsch 1966); zato što je nakon sloma socijalizma, nacija postala temelj na kome se gradi država, i osnov političkog identiteta (Bešić 2005). Država, kao nacionalna država u multinacionalnom društvu, predstavlja potencijalni izvor etničkih sukoba (Colletta i Cullen 2000). Snažna identifikacija sa vlastitom etničkom skupinom i povlačenje jasnih granica između etničkih grupa jesu izvor etničkog distanciranja. Prema tome, etničko distanciranje jeste jedan od ključnih indikatora potencijalnih sukoba koji mogu nastati u uslovima narušavanja etničkih odnosa (O' Tuathail i Dahlman 2006). Drugim rečima, s obzirom da su etničke grupe ključni socijalni relati grupne identifikacije, potencijalni sukobi između etničkih grupa mogu imati dalekosežne posledice u društvu koje je multietničko. No, u multietničkom društvu poseban je problem, ne samo činjenica da u njemu postoji veći broj skupina, nego i ukupan raspon u proporcijama između tih grupa. Istraživanja su pokazala da su sukobi mnogo verovatniji u društvima u kojima postoji brožčano dominantna većina, i relativno malobrojna etnička manjina, nego u društvima u kojoj je broj pripadnika manjinskih naroda značajan (Collier 2001). Drugim rečima, odnos između većine i

manjine biće značajno određen proporcijom u ukupnoj zastupljenosti etničkih grupa na nivou čitave populacije.

Prema tome, za naše istraživanje je veoma značajan proces razvoja etničkog identiteta u izrazito višenacionalnom društvu. Ovaj proces je u nekim važnim aspektima drugačiji, s obzirom da li se dešava u manjinskoj ili u većinskoj grupaciji (Olzak 1992). Sa stanovišta etničke socijalizacije, nije isto razvijati vlastiti etnički identitet kao pripadnik većinskog ili manjinskog naroda. Recimo, postoje značajne razlike razvoja etničkog identiteta, npr. kod Srba u Rumuniji, gde su Srbi manjina, i u Srbiji, koja je njihova matična država. Razvoj etničkog identiteta u većinskom kapacitetu podrazumeva „legitiman“ status dominacije i supremacije u odnosu na manjine u „svojoj“ državi. Većinski identitet se, dakako, uvek formira u krajnje pozitivnom svetlu (Clark, Hocevar i Dembo 1980). Sa druge strane, manjinski identitet je uvek ograničen deficitima u pogledu krajnjih socijalnih dometa, i toga su manjinska deca jako svesna od najranijih faza svog razvoja (DeVos 1990). Prema tome, krajnji dometi pojedinca u ukupnoj socijalnoj promociji značajno su ograničeni za pripadnike manjinskih skupina. Pojednostavljeno rečeno, pripadnici etničkih manjina ne mogu, u državi koja „nije njihova“, imati jednake ambicije kao „oni drugi“, kojima ta država legitimno pripada (Fearon 1999).

Upravo je ova konstatacija jedna od ključnih koja ima kapacitet da objasni međuetničke odnose i etničku distancu u Crnoj Gori. Konkretno, u Crnoj Gori

su Crnogorci i Srbi uvek činili većinu. Bez obzira da li su se izjašnjavali kao Srbi ili kao Crnogorci, do kraja '90-ih godina, oni su sebe doživljavali kao pripadnike jedinstvene etničke grupe koja čini „većinu“, i koja živi u „svojoj“, tj. srpskoj državi. Promena matrice vladajuće političke elite krajem '90-ih godina dovodi do političkog (ne i etničkog) sukoba između Crnogoraca i Srba. Ovi prvi sklapaju neformalan savez sa manjinama, u cilju odvajanja Crne Gore od Srbije, kako bi imali „svoju“ državu. Ovi drugi prestaju da budu većina u „svojoj“ državi, nakon referenduma. Sukob je neminovan, i on je politički, a ne etnički, po svojoj prirodi. Ukoliko su oni koji sebe identifikuju kao Srbi razvijali svoj etnički identitet kao većinski, oni smatraju da im, kao pripadnicima većine, pripadaju svi prerogativi dominacije u odnosu na manjine u vlastitoj državi. No, nakon raskola između Crnogoraca i Srba, i ostvarenja crnogorske nezavisnosti, oni koji se izjašnjavaju kao Srbi, u novonastalim uslovima, naprasno moraju da žive u državi koja više ne pripada njima, i u kojoj faktički postaju manjina. Razvijati vlastiti etnički identitet kao većinski, sa svim prerogativima moći koje ovaj podrazumeva, a živeti na istom mestu i u istom društvu u državi u kojoj gube sve attribute supremacije većinskog identiteta, predstavlja snažan izvor ne samo političke, nego i lične, i psihološke frustracije. Sa druge strane, da elaboriramo tezu do kraja, Albanci i Bošnjaci, kao manjina, su veoma snažno podržavali independističku platformu Crnogoraca, jer na taj način njihov manjinski kapacitet jača, a o-

sim toga, odvajaju se od Srbije koja, i istorijski i u nedavnoj političkoj prošlosti (ratovi '90-ih), predstavlja suprotstavljenu stranu i etničkog neprijatelja.

Ovo je osnov našeg hipotetičkog okvira, i stoga je veoma značajno, ne samo meriti stepen etničkog distanciranja, nego i utvrditi trendove, dakle, promene u stepenu međuetničkog distanciranja koje se dešavaju protokom vremena. Naime, otvoreno je pitanje koliko dugo može trajati političko savezništvo između Albanaca i Bošnjaka sa jedne, i Crnogorca sa druge strane, imajući u vidu da je nezavisnost Crne Gore, pa prema tome i ključni manjinski cilj, ostvarena, i jednako imajući u vidu tradicionalne istorijske i kulturne razlike između njih. Sa druge strane, nezadovoljstvo kod Srba, nastalo usled promene statusa iz većinskog u manjinski identitet, i gubitak „svoje“ države, verovatno se ne može tretirati kao privremeno. Pre će biti da će posledice ovog nezadovoljstva biti dugog trajanja, te da će Srbi nastaviti da insistiraju na povratku svojih legitimnih (čitaj: većinskih) prava u svojoj (čitaj: srpskoj) državi.

Hipoteze u ovom istraživanju proističu iz teorijskih premisa koje smo izneli. Prvo, mi pretpostavljamo da će se povećati nivo etničkog distanciranja u poslednjih pet godina između Srba sa jedne, i Albanaca i Bošnjaka sa druge strane. Dodatno, pretpostavljamo da će se, usled složene političke situacije u okruženju (pitanje kosovske¹ nezavisnosti), etnička distanca

povećati, naročito kada je reč o odnosima između Srba i Albanaca. Kada je reč o Bošnjacima, očekujemo povišen nivo etničkog distanciranja, u periodu od prethodnih pet godina, kod pripadnika ove etničke skupine, u odnosu na Srbe, usled povećanih tenzija koje postoje između ove dve etničke grupe u Bosni i Hercegovini. Konačno, jačanjem sveukupne političke pozicije Albanaca u regionu, naša hipoteza je da će oni iskazivati veći stepen etničkog distanciranja u odnosu na sve ostale grupe danas, nego što je to bio slučaj pre pet godina. Kada je reč o većinskoj grupi (Crnogorcima), ne očekujemo snažne promene etničkog distanciranja pripadnika ove grupe u odnosu na pripadnike ostalih grupa.

METOD, PODACI I MERENJE

U radu smo koristili rezultate istraživanja etničke distance koje je realizovao CEDEM 2013. i 2018.² Oba istraživanja su koristila identičnu proceduru uzorkovanja – višestepeni stratifikovani uzorak, sa slučajnim izborom ispitanika u izabranim popisnim krugovima. U oba istraživanja, uzorak je reprezentativan za celokupnu punoletnu populaciju Crne Gore, što znači da je etnička struktura u uzorcima približna onoj koja je evidentirana popisom 2011. U tabeli 1 je prikazan broj ispitanika za sve relevantne sociodemografske varijable koje smo koristili.

² Centar za demokratiju i ljudska prava, najistaknutija je istraživačka organizacija u Crnoj Gori. Napominjemo da je značajan broj naučnih radova objavljen na osnovu podataka istraživanja ove organizacije.

¹ Kosovo koristimo kao teritorijalnu odrednicu u skladu sa rezolucijom Saveta bezbednosti 1244.

Tabela 1 Sociodemografske karakteristike ispitanika

	Kategorije	N-2013	N-2018
Pol	Muški	421	504
	Ženski	369	496
	Total	790	1000
Starost	18-24	106	156
	25-34	194	215
	35-44	170	224
	45-54	129	144
	55-64	124	144
	65+	61	93
	Total	784	976
	Obrazovanje	Osnovna škola ili manje	70
Srednja stručna sprema treći stepen		144	186
Četvorogodišnja srednja školu		365	403
Viša škola		77	99
Visoka škola		126	209
Prihod	Total	782	996
	Nizak prihod	309	297
	Srednji prihod	245	324
	Visok prihod	228	341
	Total	782	962

Merenje etničke distance je obavljeno identičnim upitnikom u oba istraživanja, a za samo merenje – korišćena je tradicionalna Bogardusova skala (Bogardus 1925). Ova skala meri stepen ne/prihvatanja određenih relacija sa pripadnicima drugih društvenih skupina (u našoj situaciji: etničkih grupa). Metodološki, reč je o Gutmanovoj skali; dakle, kumulativna je po svojim metrijskim karakteristikama, s obzirom da svaka sledeća relacija pretpostavlja veći stepen bliskosti sa pripadnicima drugih grupa. Za potrebe ovih istraživanja, inicijalna sedmostepena Bogardusova skala je proširena sa još dva ajtema, te je konačni spisak ajtema u instrumentu sadržao sledeće odnose:

1. Da stalno živi u mojoj državi
2. Da stanuje u mom susedstvu, u istoj zgradi ili ulici
3. Da mi bude saradnik na poslu
4. Da mi bude pretpostavljeni na poslu
5. Da bude vaspitač mojoj djeci
6. Da se s njim družim i posećujem
7. Da ima rukovodeći položaj u mojoj državi
8. Da budemo u daljem srodstvu putem braka sa rođacima
9. Da budemo u bliskom srodstvu putem vlastitog braka ili dece.

Ova skala primenjena je za ispitivanje odnosa ispitanika prema pripadnicima svih ključnih etničkih skupina u Crnoj Gori, a to su: Crnogorci, Srbi, Bošnjaci, Albanci i Hrvati. U merenju međuetničke distance ispituje se etničko distanciranje ispitanika prema svim ovim skupinama. Međutim, s obzirom da je Hrvata manje od 1% u populaciji, i konsekvntno jako malo u dva relevantna uzorka, merili smo

distanca prema Hrvatima, ali ne i distancu koju Hrvati iskazuju prema pripadnicima drugih etničkih grupa. U

tabeli 2 priloženi su rezultati merenja međuetničke distance za sve odnose.

Tabela 2 Međuetnička distanca u Crnoj Gori – distribucija po svim odnosima (%)

Distanca prema		Godina istraživanja	Da živi u mojoj državi	Komsija	Saradnik na poslu	Pretpostavljeni na poslu	Vaspitač mojoj deci	Da se družimo	Rukovodeći položaj u mojoj državi	Dalje srodstvo	Blisko srodstvo
Etnička pripadnost											
Crnogorcima	Srbin	2013	3,1	2,7	8,5	13,8	12,1	10,3	18,8	8,0	8,0
		2018	2,8	3,5	5,3	8,9	8,5	3,2	13,5	4,6	8,9
	Bošnjak	2013	1,9	4,4	5,6	10,6	9,4	11,3	15,6	38,1	50,6
		2018	4,2	5,0	7,0	16,9	16,9	14,8	22,7	54,9	65,5
	Albanac	2013	0,0	2,0	2,0	6,0	2,0	2,0	8,0	14,0	22,0
		2018	6,5	13,0	19,6	26,1	28,3	23,9	26,1	41,3	63,0
Crnogorac	2013	5,7	5,1	7,2	9,9	8,4	7,2	15,0	7,5	8,4	
Srbima	Bošnjak	2013	3,3	2,9	4,1	7,8	6,3	3,7	12,5	4,9	8,2
		2018	7,5	15,6	16,9	24,4	28,8	20,0	35,6	56,9	68,1
	Albanac	2013	12,0	9,9	12,7	31,0	31,0	24,6	52,8	70,4	75,4
		2018	20,0	26,0	16,0	30,0	30,0	22,0	42,0	58,0	60,0
	Crnogorac	2013	15,2	28,3	30,4	39,1	41,3	41,3	50,0	80,4	89,1
		2018	12,3	14,1	15,3	23,1	26,0	17,4	33,8	37,1	49,7
Bošnjacima	Srbin	2013	10,2	12,7	15,2	24,5	25,6	16,4	40,5	39,8	57,5
		2018	23,2	28,6	27,2	44,2	48,7	36,6	54,0	64,7	69,6
	Albanac	2013	22,1	27,4	28,1	45,6	49,5	35,9	63,9	65,4	77,3
		2018	12,0	14,0	8,0	14,0	18,0	10,0	16,0	28,0	24,0
	Crnogorac	2013	23,9	28,3	32,6	37,0	45,7	50,0	56,5	80,4	87,0
		2018	18,9	23,1	21,9	33,2	38,0	30,2	51,2	51,5	62,0
Albancima	Srbin	2013	26,2	31,4	32,6	41,8	47,2	37,5	53,3	53,8	69,4
		2018	33,0	43,8	41,1	56,3	69,6	57,6	69,2	67,9	74,1
	Bošnjak	2013	44,5	56,6	52,3	63,3	67,3	62,6	74,4	79,4	84,5
		2018	5,6	11,9	16,3	25,0	41,9	20,6	43,1	53,1	67,5
	Crnogorac	2013	14,8	18,4	28,2	40,4	50,7	44,4	55,6	71,8	75,9
		2018	17,1	16,5	18,0	23,1	29,3	22,2	42,2	32,6	43,7
Hrvatima	Srbin	2013	19,3	22,0	24,1	33,5	37,0	26,3	48,5	42,3	52,6
		2018	30,8	41,1	39,3	48,2	59,4	51,8	64,7	60,7	68,3
	Bošnjak	2013	35,9	41,6	42,7	54,1	56,3	48,4	67,7	63,4	68,0
		2018	11,3	17,5	16,3	25,0	35,6	25,6	48,8	58,8	70,6
	Albanac	2013	23,2	29,6	34,5	45,7	54,9	46,5	57,7	76,1	78,9
		2018	24,0	26,0	14,0	30,0	28,0	14,0	44,0	48,0	54,0
		2018	39,1	43,5	45,7	47,8	47,8	45,7	60,9	63,0	78,3

Podaci inicijalno ukazuju na gotovo dramatično povećanje stepena distanciranja Albanaca u odnosu na pripadnike svih ostalih etničkih grupacija. Tako, npr. kada je reč o najosetljivijem odnosu, podaci ukazuju da je

2013. godine 22% Albanaca smatralo nepoželjnim brak sa Crnogorcima, a danas to iznosi čitavih 65,5%. I u svim drugim odnosima, oni koji pripadaju Albanskoj etničkoj zajednici, u značajno, gotovo dramatično većoj meri

se distanciraju od Crnogoraca danas, nego što je to bio slučaj pre pet godina. Albanci se, međutim, danas distanciraju u većoj meri i prema pripadnicima svih ostalih etničkih skupina, a ne samo prema Crnogorcima. Ovaj porast merimo ne samo u odnosu na Srbe, koje smo teorijski identifikovali kao potencijalnu grupu gde je za očekivati porast distance, nego i u odnosu na druge manjinske grupe, tj. Bošnjake i Hrvate. Sa druge strane, utvrđujemo i reciprocitet, dakle, kod svih odnosa merimo viši stepen distanciranja pripadnika svih etničkih grupa u odnosu na Albance. Ovo uključuje i značajno veći stepen distanciranja Bošnjaka prema Albancima. Drugim rečima, inicijalni podaci ukazuju da je povećano distanciranje između Albanaca i svih ostalih etničkih grupa, i ovo povećanje je obostrano, s tim što je od strane Albanaca prema drugim etničkim grupama porast distanciranja intenzivniji.

Kada je o Srbima reč, ključan je podatak da pripadnici ove etničke grupe iskazuju niži nivo distanciranja u odnosu na Crnogorce, nego što je to bilo pre pet godina; a važi i obrnuto, dakle, Crnogorci iskazuju niži nivo distanciranja u odnosu na Srbe danas, u odnosu na 2013. godinu. Valja napomenuti da ovaj nivo distance nikada nije ni bio visok. Indikativno je, međutim, kada je reč o međuetničkoj distanci između Crnogoraca i Srba, da je u oba istraživanja najosetljiviji odnos: „da ima rukovodeći položaj u mojoj državi“. Pojednostavljeno rečeno, ogromna većina Crnogoraca nema problema da sa Srbima ulazi u najprirodnije odnose (kao što je npr. brak) i

obrnuto, ali je veći broj onih Crnogoraca koji ima problem da Srbi imaju rukovodeći položaj u državi, a važi i obrnuto. Ovaj jednostavan podatak ukazuje da je distanca između Srba i Crnogoraca po svom karakteru politička, a ne etnička. No, mereno i ovim najosetljivijim odnosom, beležimo trendove smanjenja distanciranja Srba u odnosu na Crnogorce i obrnuto. Kada je reč o odnosu pripadnika srpske etničke skupine prema manjinama, merimo blage progresivne trendove, dakle, Srbi se u većoj meri distanciraju u odnosu na sve ostale manjinske narode, nego što je to bio slučaj pre pet godina.

Bošnjaci se u značajno većoj meri distanciraju prema pripadnicima svih drugih etničkih grupa, i to u svim odnosima, a ovo se naročito odnosi na Albance. Prema tome, iz nekog razloga, danas se Bošnjaci veoma snažno etnički distanciraju od Albanaca, a već smo utvrdili da je distanca u porastu i u obrnutom smeru (Albanci prema Bošnjacima).

Crnogorci se danas, kao većinska grupa, kao što smo već rekli, u manjoj meri distanciraju u odnosu na Srbe, nego što je to bio slučaj pre pet godina. Ponavljamo, zato što je nalaz važan, čak i ovaj nizak nivo distanciranja je političke prirode, s obzirom da je najosetljiviji odnos „rukovodeći položaj u državi“. Kada je reč o odnosu Crnogoraca prema ostalima, merimo blago povećanje etničkog distanciranja većinske grupe u odnosu na manjine. Ovo povećanje je, međutim, neznatno u odnosu na povećanje koje merimo u obrnutom smeru (dakle,

distancu koju iskazuju manjine u odnosu na Crnogorce).

Na kraju, merili smo i distancu prema Hrvatima, ali, kao što smo rekli, usled jako malog broja Hrvata u uzorku, nije bilo moguće meriti distancu Hrvata prema ostalim grupama. Kada je reč o odnosu ostalih prema Hrvatima, utvrdili smo povećani stepen etničkog distanciranja pripadnika svih grupa prema pripadnicima ove etničke grupe. Ovo povećanje, međutim, izraženije je kada je reč o odnosu Albanaca i Bošnjaka prema Hrvatima, nego kada je reč o odnosu Srba i Crnogoraca prema pripadnicima ove etničke grupe.

U cilju preciznijeg merenja međuetničke distance, formirali smo skoro sve distanciranja prema svakoj etničkoj grupi. Skorovi su jednostavni kumulativni zbir svih odnosa koji su kodirani kao 1 (ne prihvata odnos) i 0 (bez distance/prihvata odnos). Pošto je bilo 9 odnosa distanciranja, uz naravno, nulti (bez distance), formirani skor predstavlja desetostepenu skalu distance prema svakoj etničkoj skupini koja se kreće u rasponu od 0 (nema distance) do 9 (maksimalna distanca). Rezultate merenja međuetničke distance za dva posmatrana perioda prilažemo u tabeli 3.

Tabela 3 Ukupna međuetnička distanca u Crnoj Gori između svih grupa

		2013	2018
Distanca prema Crnogorcima	Crnogorac	0,000	0,000
	Srbin	0,853	0,592
	Bošnjak	1,475	2,077
	Albanac	0,580	2,478
	F test	F(3.764)=40,351, p<0,001	F(3.963)=105,264, p<0,001
Distanca prema Srbima	Crnogorac	0,743	0,536
	Srbin	0,000	0,000
	Bošnjak	2,738	3,197
	Albanac	3,040	4,152
	F test	F(3.764)=76,354, p<0,001	F(3.963)=178,362, p<0,001
Distanca prema Bašnjacima	Crnogorac	2,287	2,417
	Srbin	3,969	4,135
	Bošnjak	0,000	0,000
	Albanac	1,440	4,413
	F test	F(3.764)=71,458, p<0,001	F(3.963)=77,903, p<0,001
Distanca prema Albancima	Crnogorac	3,299	3,920
	Srbin	5,125	5,840
	Bošnjak	2,850	3,993
	Albanac	0,000	0,000
	F test	F(3.764)=45,609, p<0,001	F(3.963)=46,526, p<0,001
Distanca prema Hrvatima	Crnogorac	2,446	3,045
	Srbin	4,643	4,754
	Bošnjak	3,094	4,465
	Albanac	2,820	4,717
	F test	F(3.764)=21,864, p<0,001	F(3.963)=16,961, p<0,001

Rezultati na precizniji način potvrđuju trendove koje smo identifikovali. Prema tome, merimo neznatno smanjenje međuetničkog distanciranja između Crnogoraca i Srba, neznatno povećani stepen distanciranja Crnogoraca i Srba prema manjinama, značajno povećanje distance Albanaca i Bošnjaka prema Srbima i Crnogorcima, i značajno povećanje međuetničke distance između Albanaca i Bošnjaka. Konačno, prema Hrvatima su pripadnici svih skupina povećali distancu. Takođe, korišćenjem *F* testa identifikujemo razlike između etničkih grupa u ukupnom distanciranju prema svakoj grupi. Podaci ukazuju da su relativne razlike između etničkih grupa veoma povećane kada je reč o distanciranju u odnosu na Srbe i Crnogorce.

Analizu etničke distance upotpunjemo realizacijom nekoliko regresivnih modela. Ključni razlog jeste činjenica da etnička distanca zavisi od čitavog niza faktora koji mogu biti kolinearni. Istraživanja su, naime, pokazala da je stepen obrazovanja veoma značajan prediktor etničkog distanciranja (Hello, Scheepers i Slegers 2006). Dakle, što je viši stepen obrazovanja, niži je stepen etničke distance. Takođe, u istraživanjima se ističe da su i prihodi značajan prediktor etničke distance (Collier 2001). Naime, pojedinci koji imaju viši prihod u istraživanjima iskazuju niži nivo etničke distance u odnosu na one koji imaju niži prihod. U našem slučaju ovo je značajno, stoga što su pripadnici manjina i manje obrazovani i imaju manje prihode u proseku od Crnogoraca. Isto tako, Srbi imaju niži nivo obrazovanja i prihoda u odnosu na

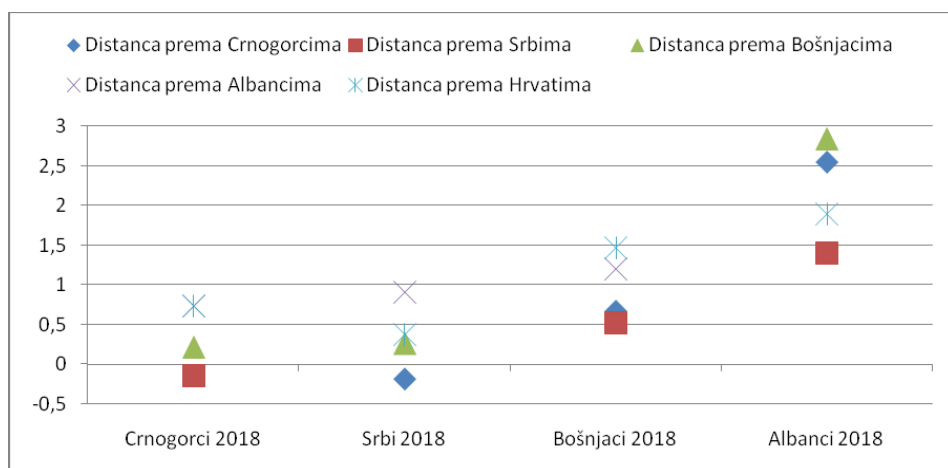
Crnogorce, ali viši u odnosu na Albance i Bošnjake. Konsekventno, postoji mogućnost da viši stepen distanciranja manjina u odnosu na većinu bude rezultanta delovanja efekta obrazovanja i prihoda, a ne etničke pripadnosti. Metodološki, realizovana multivarijantna analiza obezbeđuje merenje efekta etničke pripadnosti, a da se pritom ovaj efekat kontroliše svim drugim relevantnim, potencijalno kolinearnim varijablama. U grafikonu 1 priloženi su regresioni koeficijenti međuetničkog distanciranja za svaku referentnu etničku skupinu. Svaki regresioni koeficijent predstavlja rezultat merenja etniciteta kao dami varijable, na distancu prema jednoj od etničkih skupina (kao zavisnu varijablu). Drugim rečima, svaki regresivni koeficijent predstavlja razliku distanciranja pripadnika te etničke grupe u odnosu na svaku drugu grupu, kada se uporede vrednosti iz 2013. i 2018. godine; dakle, regresioni koeficijenti mere promene u stepenu distanciranja. Pritom, svaki koeficijent kontrolisan je efektom koji na zavisnu varijablu imaju pol, godine starosti, stepen obrazovanja i prihodi.

Podaci ukazuju da najmanje promena merimo kada je reč o distanci koju iskazuju Crnogorci prema drugim etničkim skupinama. Crnogorci danas u odnosu na 2013. godinu iskazuju nešto nižu distancu u odnosu na Srbe, ali ova razlika nije statistički značajna ($B = -0,142$, $p = 0,276$). Takođe, blagoporast distanciranja Crnogoraca u poslednjem istraživanju prema Bošnjacima u odnosu na pre pet godina, nije statistički značajan ($B = 0,210$, $p = 0,302$). Međutim, Crnogorci se

danas u većoj meri distanciraju, kako u odnosu na Albance ($B=0,730$, $p<0,001$) tako i u odnosu na Hrvate ($B=0,733$, $p<0,001$).

Kada je reč o Srbima, oni su neznatno smanjili stepen distanciranja u odnosu na Crnogorce, ali razlika se ne može kvalifikovati kao značajna ($B=-0,192$, $p=0,272$). Takođe, Srbi se danas, u odnosu na 2013. godinu, distanciraju u odnosu na Bošnjake

približno na istom nivou ($B=0,258$, $p=0,400$), a veoma je sličan nalaz i kada je reč o distanciranju Srba u odnosu na Hrvate, dakle, promene u prethodnih pet godina su neznatne ($B=0,375$, $p=0,258$). Međutim, Srbi se u poslednjem istraživanju značajno više distanciraju u odnosu na Albance, nego što je to bio slučaj pre pet godina ($B=0,908$, $p<0,001$).

Grafikon 1 Nestandardizovani regresioni koeficijenti međuetničkog distanciranja – poređenje 2013. i 2018.

Napomena: Vrednost regresionog koeficijenta distanciranja Crnogoraca prema Bošnjacima i Albancima je identična (0,73), te se stoga to ne vidi najjasnije na grafikonu.

Podaci, nadalje, ukazuju, da se Bošnjaci generalno u većoj meri distanciraju danas prema svim etničkim grupama, nego što je to bio slučaj pre pet godina. Pritom, najmanji porast distanciranja koje merimo kod Bošnjaka je distanca prema Srbima, i ovo povećanje nije statistički značajno ($B=0,516$, $p=0,106$). Međutim, već kada je reč o distanci prema Crnogorcima, merimo da se Bošnjaci značajno više distanciraju danas nego 2013. godine ($B=0,663$, $p<0,001$). Još je

značajnije povećano distanciranje Bošnjaka u odnosu na Albance ($B=1,206$, $p<0,001$), a najizraženije povećanje distanciranja koje merimo kod Bošnjaka u pogledu trenda jeste distanca prema Hrvatima ($B=1,472$, $p<0,001$).

Konačno, najveći porast etničkog distanciranja, kao što smo već uočili, merimo kada je reč o Albancima. Pripadnici ove etničke grupe, prema tome, u značajno većoj meri se distanciraju u odnosu na sve ostale etničke

grupe, nego što je to bio slučaj pre pet godina. Komparativno, najveći rast distanciranja Albanaca merimo u odnosu na Bošnjake ($B=2,839$, $p<0,001$), što je veoma interesantan nalaz. Dalje, pripadnici albanskog etniciteta su izrazito povećali etničku distancu i prema Crnogorcima ($B=2,544$, $p<0,001$), ali i prema Hrvatima ($B=1,895$, $p<0,001$). Najmanje povećanje, koje je svakako statistički značajno, merimo kada je reč o Albancima, jeste u njihovom distanciranju u odnosu na Srbe ($B=1,396$, $p<0,05$).

Najzad, u cilju preciznog merenja promena ukupnog etničkog distanciranja u poslednjih pet godina, formirali smo ukupan skor etničke distance, koji

predstavlja prosek svih skorova distanciranja u odnosu na sve skupine. Ovaj skor, dakle, meri stepen distanciranja pojedinca u odnosu na sve ostale skupine, kada se isključi, naravno, vlastita skupina (s obzirom da tu nema distance). Metrijski, skor ima iste karakteristike kao i skorovi etničkog distanciranja u odnosu na svaku etničku skupinu, i teorijski se kreće od 0 (bez distance) do 9, maksimalna distanca. U konačnoj distribuciji, međutim, skor ima nešto nižu maksimalnu vrednost (ne može biti da se neko distancira na svih devet ajtema u odnosu na sve skupine). Metrijske karakteristike skora prilažemo u tabeli 4.

Tabela 4 Skor kumulativne etničke distance u Crnoj Gori

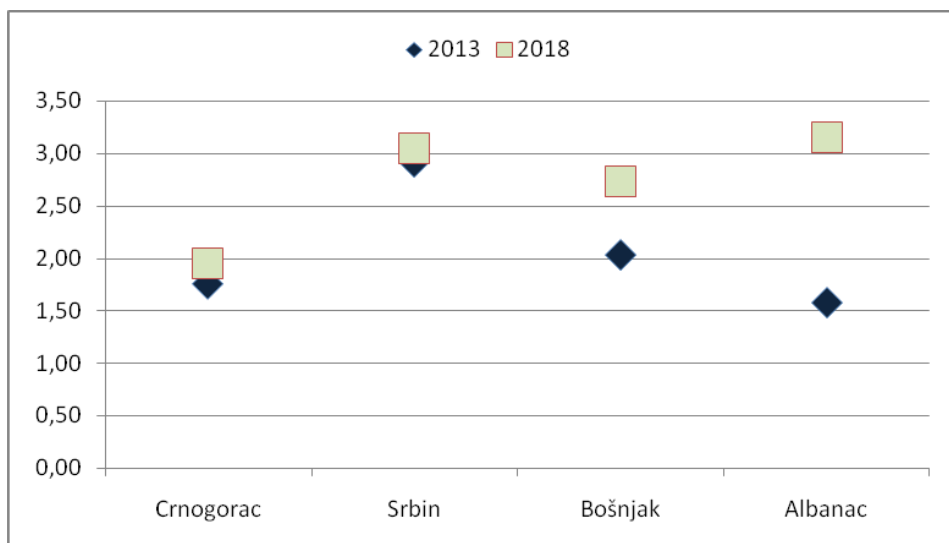
N	1790	
Aritmetička sredina	2,286	
Standardna greška aritmetičke sredine	0,047	
Medijana	1,800	
Standardna devijacija	1,995	
Skjunis	0,501	
Kurtosis	-0,877	
Minimum	0,000	
Maximum	8,400	
	25	0,400
Interkvartilni opseg	50	1,800
	75	3,800

Najpre merimo značajne razlike u prosečnim vrednostima ukupnog skora za dva istraživanja koja upoređujemo. Srednja vrednost skora za 2013. godinu iznosi $M=2,130$, $SD=1,972$, a za 2018. godinu $M=2,409$, $SD=2,005$. Razlike su statistički značajne [$t(1788)=2,948$, $p<0,001$], i ukazuju na povećanje ukupnog stepena međuetničkog distanciranja u Crnoj Gori. Ovde treba imati u vidu da je ukupna vrednost skora u najvećoj meri

određena distancom koju iskazuju Srbi i Crnogorci, zato što su to dve najbrojnije skupine u Crnoj Gori i u uzorku. Dalje, u grafikonu 2 prilažemo vrednosti skora ukupne distance za pripadnike svih etničkih skupina. Razlika u ukupnom distanciranju Crnogoraca u odnosu na sve ostale je neznatna, i nije statistički značajna [$t(829)=1,486$, $p=0,138$]. I kada je o Srbima reč, oni se u proseku distanciraju u odnosu na sve ostale na manje-više istom nivou

danas kao i pre pet godina [t(505)=0,677, p=0,499]. Sa druge strane, Bošnjaci iskazuju značajno viši stepen etničkog distanciranja u odnosu na pripadnike ostalih skupina [t(301)=3,332, p<0,001], a najveću promenu merimo kod Albanaca; dakle, ovo je grupa koja je izrazito povećala stepen etničkog distanciranja u odnosu na druge [t(94)=3,913,

p<0,001]. Dakle, kada merimo ukupan stepen povećanja etničke distance u Crnoj Gori, treba imati u vidu da je ovo povećanje nastalo usled distanciranja koje izražavaju Albanci i Bošnjaci prema ostalima, dok se Crnogorci i Srbi u proseku distanciraju na manje-više istom nivou u odnosu na druge danas, kao što je to bilo i pre pet godina.

Grafikon 2 Ukupna etnička distanca u odnosu na etničku pripadnost za dva perioda istraživanja

Na kraju, koristeći ukupan skor etničke distance kao zavisnu varijabu realizovali smo tri regresiona modela (tabela 5). Dakle, merimo ukupno etničko distanciranje pojedinca u odnosu na sve druge etničke skupine, ali na način da regresione koeficijente kontroliramo socio-demografskim varijablama. U prvi model, kao prediktori, uključene su samo kontrolne varijable. Rezultati ukazuju da muškarci iskazuju viši nivo ukupnog etničkog distanciranja od žena. Kada

je reč o obrazovanju, jedina distinkcija koju smo identifikovali jeste između onih koji imaju završen fakultet i onih koji imaju najniži stepen školovanja. Podaci, naime, indiciraju da se oni koji završe fakultet, na desetostepenoj lestvici merene ukupne distance, manje distanciraju za 0,766, u odnosu na one koji imaju najniži nivo obrazovanja. Između ostalih nivoa obrazovanja nismo identifikovali značajne razlike. Dalje, utvrdili smo da je efekat prihoda značajan. Tačnije, oni koji imaju

nizak prihod, za 0,786 stepeni se značajno više etnički distanciraju u odnosu na one koji imaju visok prihod. Razlike su mnogo manje izražene kada je reč o onima koji imaju srednji

i visok prihod – pripadnost kategoriji srednjeg prihoda povećava ukupnu etničku distancu za 0,285 (statistički značajno na nivou 0,05) u odnosu na one koji imaju visok prihod.

Tabela 5 OLS regresiona analiza: prediktori ukupnog etničkog distanciranja u Crnoj Gori

	Model 1	Model 2	Model 3
Konstanta	2,126*** (0,265)	1,837*** (0,272)	1,907*** (0,271)
Muški	0,287*** (0,095)	0,298*** (0,094)	0,260*** (0,094)
Godine	-0,001 (0,003)	0,000 (0,003)	-0,002 (0,003)
Srednja treći stepen	-0,088 (0,195)	-0,068 (0,194)	-0,012 (0,193)
Srednja četvrti stepen	-0,292 (0,186)	-0,244 (0,185)	-0,211 (0,185)
Viša škola	-0,368 (-0,230)	-0,335 (0,229)	-0,285 (0,229)
Fakultet	-0,766*** (0,214)	-0,749*** (0,213)	-0,654*** (0,213)
Nizak prihod	0,786*** (0,127)	0,836*** (0,127)	0,781*** (0,128)
Srednji prihod	0,285** (-0,121)	0,295** (0,120)	0,229* (0,120)
2018		0,416*** (,095)	-
Crnogorac 2018			0,061 (0,113)
Srbin 2018			0,982*** (0,136)
Bošnjak 2018			0,463*** (0,175)
Albanac 2018			1,192*** (0,331)
R ²	0,059	0,069	0,093

Napomena 1: ***p<0,01; **p<0,05; *p<0,1

Napomena 2: Standardna greška merenja je data u zagradama. Sve varijable su dami, osim godina starosti (ova varijabla se tretira autentično kao intervalna). Za pol su referentna kategorija žene, za obrazovanje oni koji imaju osnovnu školu i niže, a za prihod oni koji imaju najviše prihode. U modelu tri, pripadnost etničkim skupinama je dami varijabla u kojoj je pripadnost referentnoj etničkoj grupi u istraživanju iz 2018. godine kodirano kao 1, a ostali su kodirani kao 0.

U drugom modelu kao prediktorsku varijablu smo koristili *dummy* varijablu „2018“, koja je jednostavno dvovalentno kodirana – kao 1 za one ispitanike koji su bili uključeni u istraživanje 2018. godine, i kao 0 za one koji su u istraživanje bili uključeni 2013. godine. Efekat ove varijable je kontrolisan sociodemografskim varijablama koje smo izložili. Cilj je bio da se na nivou ukupne varijanse izméri efekat promena u ukupnom etničkom distanciranju nakon pet godina. Rezultati ukazuju da je ukupan nivo etničkog distanciranja u 2018. godini povećan u odnosu na 2013. godinu za 0,416 (na desetostepenoj lestvici merene distance). Drugim rečima, nalazi ukazuju da imamo značajno povećanje ukupnog međuetničkog distanciranja u Crnoj Gori u poslednjih pet godina za preko 4%.

Konačno, u modelu tri merimo promene u ukupnom stepenu etničkog distanciranja pripadnika svih etničkih skupina, uključujući i efekat protoka vremena. Za ovu svrhu, svaka etnička dami varijabla je organizovana na način da su kao 1 kodirani pripadnici referentne etničke skupine koji su učestvovali u istraživanju 2018. godine, a kao 0 svi ostali, dakle, i pripadnici drugih etničkih grupa u oba istraživanja, i oni koji pripadaju referentnoj grupi u istraživanju 2013. godine. Drugim rečima, regresioni koeficijenti za svaku etničku grupu mere i efekat protoka vremena i stepen razlikovanja od svih ostalih grupa. Svakako, koeficijenti za svaku etničku grupu su kontrolisani sociodemografskim varijablama. Rezultati su u skladu sa prikazanim merenjem međuetničkog

distanciranja. Oni ukazuju da najizrazitije povećanje ukupnog distanciranja iskazuju pripadnici albanske etničke skupine. Pripadati albanskom korpusu danas, u odnosu na one koji ovom korpusu ne pripadaju, povećava ukupno etničko distanciranje za 1,192. Druga grupa koja kumulativno izražava visok stepen distanciranja jesu Srbi. Pripadati ovoj etničkoj skupini, za razliku od pripadanja svim ostalim grupama, povećava ukupan nivo distance za 0,982 (dakle, gotovo za jedan stepen/odnos na desetostepenoj lestvici). Bošnjaci takođe iskazuju značajno viši stepen distanciranja u odnosu na druge grupe, i vrednost merenog koeficijenta ukazuje da je etničko distanciranje pripadnika ove grupe uvećano za 0,463, u odnosu na sve ostale grupe. Konačno, pripadnici crnogorske većine se danas ne razlikuju značajno u ukupnom stepenu etničkog distanciranja, kada se uporede podaci iz dva istraživanja. Drugim rečima, pripadnici crnogorske većine se danas etnički distanciraju u odnosu na sve ostale manje-više na istom nivou, kao što je to bio slučaj pre pet godina.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

U političkom diskursu vladajuće elite u Crnoj Gori neretko se ističe kako je ova zemlja primer etničkog sklada. Tvrdi se kako je njihovom mudrošću etnička harmonija sačuvana, uprkos turbulentim dešavanjima na prostoru bivše Jugoslavije nakon raspada socijalizma, a to je period koji su karakterisali intenzivni etnički sukobi. Među-etnički odnosi u Crnoj Gori se, sudeći

po rezultatima ovog istraživanja, kreću regresivnom putanjom. Politički savez, između vladajućih struktura, koje nastupaju u ime Crnogoraca, i nacionalnih manjina, ima svoje ograničeno trajanje. On je uticao na dobre odnose između Crnogoraca i manjinskih naroda u periodu sticanja crnogorske nezavisnosti. Tada su se na jednoj strani, a to je borba za nezavisnu Crnu Goru, našli Crnogorci, Albanci i Bošnjaci, a na drugoj strani, a to je borba za zajedničku državu, bili su Srbi. Manjinski narodi su intenzivno i snažno podržavali napore crnogorske političke elite koji su bili usmereni ka odvajanju Crne Gore od zajedničke države sa Srbijom. Konsekventno, nastao je rascjep između Srba i Crnogoraca koji je političkog, a ne etničkog karaktera. Sa druge strane, etničke razlike između manjinskih naroda i Crnogoraca, bile su, i ostale; kao što je ostala i opstala etnička srodnost između Crnogoraca i Srba. Istraživanje etničke distance koje smo realizovali pruža empirijski uvid u procese koji su se dešavali nakon dvanaest godina nezavisnosti. Podaci ukazuju da etnička distanca između Srba i Crnogoraca gotovo ne postoji, a i ona koju smo identifikovali izražena je samo u aspektima koji se tiču političkih relata. Sa druge strane, manjinski narodi su snažno povećali nivo etničkog distanciranja u odnosu na većinske Crnogorce, a u još većoj meri u odnosu na Srbe. Reč je, dakle, o radikalizaciji manjinskih naroda i najava njihovih autentičnih pretenzija koje se lakše mogu ostvariti u državi u kojoj oni predstavljaju ključni faktor ukupne političke stabilnosti nezavisne države.

Etnički odnosi, a konsekvatno i etničko distanciranje, zavise od čitavog niza faktora. Istorija, kultura i religija veoma su važni u ovom pogledu. Međutim, ovi odnosi, naročito na Balkanu, zavise i od političke konstelacije i odnosa između matičnih etničkih država. Takođe, etnički odnosi zavise i od statusa i kapaciteta manjinskih naroda u ukupnoj raspodeli političke i ekonomske moći u društvu. Manjinski narodi u Crnoj Gori su dosledno i iskreno podržavali crnogorsku nezavisnost. Bez njihovog partnerstva sa crnogorskom vladajućom elitom, nezavisnost ne bi bila ostvarena. Ova činjenica, u ukupnoj igri moći i etničkih odnosa, povećava ukupan kapacitet manjinskih naroda za zahtevima, koji su političkog karaktera, u državi, koja je nakon nezavisnosti „više njihova“, nego što je to bio slučaj dok je Crna Gora, uz etnički i politički sklad između Srba i Crnogoraca, verno pratila maticu Srbiju. U ovom radu, prikazali smo podatke koji ukazuju da manjine značajno povećavaju stepen distanciranja kako u odnosu na Crnogorce, tako i u odnosu na Srbe. Povećanje distance u odnosu na Srbe može se objašnjavati napetim odnosima, koji u regionu postoje između Srba sa jedne, i Bošnjaka i Albanaca sa druge strane. Međutim, povećanje distance u odnosu na Crnogorce ne može se objašnjavati istim argumentima. Drugim rečima, ključno pitanje koje se postavlja je sledeće: zašto pripadnici albanske i bošnjačke etničke zajednice povećavaju stepen etničkog distanciranja u odnosu na Crnogorce? Odgovor koji mi nudimo bazira se na političkoj argumentaciji; naime, ma-

njinski kapacitet bio je ključan za ostvarenje nezavisnosti, a deceniju nakon što je nezavisnost ostvarena, pripadnici manjinskih naroda postavljaju političke zahteve crnogorskoj većini koji se ogledaju u značajnijoj ulozi prilikom raspodele ukupne ekonomske i političke moći u Crnoj Gori. Drugim rečima, politički savez između Crnogoraca i manjinskih naroda bio je iskren u periodu sticanja nezavisnosti, ali ishodom tog savezništva nakon sticanja nezavisnosti manjinski narodi nisu zadovoljni. U prilog ovom argumentu ide i činjenica da su po statističkim pokazateljima manjinski narodi u odnosu na Crnogorce ekonomski deprivirani. Oni imaju niži nivo obrazovanja u proseku, niže prihode, i dominantno žive u područjima koja su manje ekonomski razvijena. Paralelno, od sticanja nezavisnosti, političke elite manjinskih naroda postale su snažnije i svesnije svog značaja i uloge. Sa druge strane, većinski Crnogorci percipiraju da u „svojoj“ državi imaju pravo na supremaciju u ukupnoj raspodeli ekonomskih i političkih resursa. Reč je, dakle, po ovoj argumentaciji, o tome da ostvarivanje crnogorske nezavisnosti nije praćeno gratifikacijom uloge koju su manjinski narodi imali za sticanje nezavisnosti. Usled toga, pripadnici manjinskih naroda iskazuju povećani stepen etničkog distanciranja u odnosu na Crnogorce. Pritom, ponavljamo, političke elite manjinskih naroda veoma su svesne uloge koju su manjine imale u procesu sticanja nezavisnosti, kao i uloge koju imaju danas za stabilnost te nezavisnosti, s obzirom da Srbi nisu izgubili potrebu da insistiraju na zajedništvu sa

svojom matičnom državom. Perspektive je teško naslutiti u ovom trenutku, ali može se reći da bez redistribucije ukupnih političkih i ekonomskih resursa u pravcu „fer“ učešća manjina, može dalje voditi ka radikalizaciji stavova pripadnika manjina prema Crnogorcima, i konsekventno do ugrožavanja ukupne političke stabilnosti Crne Gore. Sa stanovišta ukupne političke stabilnosti, potencijalno je veći problem tretman onih koji pripadaju srpskoj etničkoj zajednici. Temelj političkog i etničkog rascepa u Crnoj Gori je upravo politički rascep između Srba i Crnogoraca. U postreferendumskoj društvenoj i političkoj praksi Srbi se tretiraju kao gubitnici, te su pripadnici ove etničke grupe gotovo potpuno isključeni iz distribucije ukupnih političkih i ekonomskih benefita. Ovakav „nefer“ tretman predstavlja suštinski i strateški problem koji jeste i ostaće ključni faktor dubokih društvenih i političkih rascepa u Crnoj Gori, te će kao takav, dugoročno predstavljati ključni faktor ukupne političke nestabilnosti.

LITERATURA

- Bešić, M. (2001). Nacija i nacionalizam u svetlu društvene transformacije real-socijalizma. U B. Đukanović, B. Kuzmanović, M. Lazić i M. Bešić (ur.), *Nacija i država* (str. 39-64). *Podgorica: CID*.
- Bešić, M. (2005). National versus Civic Option in Montenegro. In D. Vujadinović, L. Veljak, V. Goati, V. Pavićević (Eds.), *Between authoritarianism and democracy: Serbia, Montenegro, Croatia, II. Civil society and political culture* (pp. 217-232). Beograd: Cedet.
- Bešić, M., & Spasojević, D. (2018). Montenegro, NATO and the divided society. *Com-*

- minist and Post-Communist Studies*, 51(2), 139-150.
- Bieber, F. (2003). Montenegro in transition. *Problems of Identity and Statehood*. Baden-Baden: Nomos.
- Bogardus, E. S. (1925). Measuring social distance. *Journal of applied sociology*, 9, 299-308.
- Clark, A., Hocevar, D., & Dembo, M. H. (1980). The role of cognitive development in children's explanations and preferences for skin color. *Developmental Psychology*, 16(4), 332-339.
- Colletta, N. J., & Cullen, M. L. (2000). *Violent conflict and the transformation of social capital: lessons from Cambodia, Rwanda, Guatemala, and Somalia (English)*. Washington, D.C.: The World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/799651468760532921/Violent-conflict-and-the-transformation-of-social-capital-lessons-from-Cambodia-Rwanda-Guatemala-and-Somalia>
- Collier, P. (2001). Implications of ethnic diversity. *Economic policy*, 16(32), 128-166.
- Deutsch, K. W. (1966). *Nationalism and social communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality* (2nd ed.). Cambridge, MA: MIT Press
- DeVos, G. A. (1990). Self in society: A multi-level, psychocultural analysis. In M. M. Suárez-Orozco (ed.), *Status inequality: The self in culture* (pp. 17-74). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Fearon, J. D. (1999). *Why ethnic politics and 'pork' tend to go together*. Paper presented at SSRC-MacArthur sponsored conference on "Ethnic Politics and Democratic Stability". Chicago: University of Chicago.
- Hello, E., Scheepers, P., & Slegers, P. (2006). Why the more educated are less inclined to keep ethnic distance: An empirical test of four explanations. *Ethnic and Racial Studies*, 29(5), 959-985.
- Jovanović, J. (1947). *Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti: istorija Crne Gore od početka VIII vijeka do 1918 godine*. Cetinje: Obod.
- Keiichi, K. (2007). The issue of independence and ethnic identity in Montenegro. *South-eastern Europe*, 32(1), 163-180.
- Komar, O., & Živković, S. (2016). Montenegro: A democracy without alternations. *East European Politics and Societies*, 30(4), 785-804.
- MONSTAT (2019). Tabela CG1: Stanovništvo prema starosti i nacionalnoj odnosno etničkoj pripadnosti. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2011. godini. Podgorica: Uprava za statistiku Crne Gore – MONSTAT. <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322> (pristupljeno 25.01.2019.)
- Olzak, S. (1992). *The dynamics of ethnic competition and conflict*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Smith, E. J. (1991). Ethnic identity development: Toward the development of a theory within the context of majority/minority status. *Journal of Counseling & Development*, 70(1), 181-188.
- Tajfel, H. (1978). Interindividual behaviour and intergroup behaviour. In H. Tajfel (ed.), *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations* (pp. 27-60). Oxford, England: Academic Press.
- Troch, P. (2014). From "And" to "Either/or" Nationhood in Montenegro during the Yugoslav Twentieth Century. *East European Politics and Societies*, 28(1), 25-48.
- Tuathail, G. Ó., & Dahlman, C. (2006). Post-domicide Bosnia and Herzegovina: Homes, homelands and one million returns. *International Peacekeeping*, 13(2), 242-260.

Ethnic Distance in Montenegro 10 Years after Gaining Independence

MILOŠ BEŠIĆ¹

SUMMARY

In this paper, we present a longitudinal research study examining ethnic distance in Montenegro. The research is based on measuring ethnic distance at two points in time: in 2013 and 2018. This research was carried out using the nine-level Bogardus social distance scale.

There are some important notions considering the significance of measuring ethnic distance in Montenegro. First, this is a multi-ethnic country where Montenegrins, as the main ethnic group, have a relatively small majority. Second, this was the last country to leave former Yugoslavia, gaining independence in 2006. Third, the main political and social cleavage in this society is based on ethnicity. Fourth, there has been no change in the ruling elite of Montenegro since the beginning of the transition from socialism to liberal democracy.

The main hypothetical argument regarding the expected changes in inter-ethnic distancing is, therefore, political. During the process of gaining independence, there was an informal alliance among Montenegrins and non-Serbian minorities, since Serbs as an ethnic group wanted Montenegro to remain in a common state with Serbia. This caused clear and pronounced political division in Montenegrin society. Of course, this kind of social cleavage has historical precedents in the Balkans.

Prior to the independence issue, which was raised in the late 1990s, Montenegrins and Serbs, as the combined ethnic majority, were in favour of Serbia and Montenegro remaining united. However, after gaining independence, Serbs, who had been a majority in their own country, suddenly became a minority in Montenegro.

Since almost any politics in the Balkans is ethno-politics, we examined inter-ethnic distance across two reference periods in order to identify the trends in inter-ethnic distancing. The results showed that the overall inter-ethnic distance in Montenegro increased during that five-year period. We argue that the temporary alliance between Montenegrins and non-Serbian minorities resulted in good inter-ethnic relations among these groups, while they were striving to achieve a common political goal. However, after independence was achieved, it was to be expected that inter-ethnic relations would deteriorate.

We provide evidence to support this thesis. The results of our research show that overall inter-ethnic distance increased in the five-year period surveyed. In particular, we saw a dramatic increase in the ethnic distancing of Albanians away from all other groups. In addition, ethnic Bosnians are distancing themselves from Montenegrins and Serbs more so than they were in 2013.

¹ Faculty of Political Sciences, University of Belgrade | ✉ besicmilos@gmail.com

On the other hand, we found that there was no change in ethnic distancing between Montenegrins and Serbs. Additionally, item analysis showed that the distance between Montenegrins and Serbs is very small, and is not in fact an issue of ethnicity, but rather one of politics. This was evidenced by the fact that the only sensitive issue between Serbs and Montenegrins was for a member of the other ethnicity “to have a leadership position in my country”. In all other regards, we

measured a low inter-ethnic distance between Serbs and Montenegrins.

We conclude that increase in ethnic distance is caused by political variables and overall regional context. As Montenegro is a multi-ethnic country, the deterioration of ethnic relations could seriously jeopardize the country’s overall political stability.

KEYWORDS

Montenegro | ethnic distance | regression analysis | Bogardus scale | social cleavage

Table 1 Socio-demographic characteristics of the respondents

	Categories	N-2013	N-2018
Gender	Male	421	504
	Female	369	496
	Total	790	1000
Age	18-24	106	156
	25-34	194	215
	35-44	170	224
	45-54	129	144
	55-64	124	144
	65+	61	93
	Total	784	976
		Male	70
Education	Female	144	186
	Male	365	403
	Female	77	99
	Male	126	209
Income	Female	782	996
	Male	309	297
	Female	245	324
	Male	228	341
	Female	782	962

Table 2 Inter-ethnic distance in Montenegro – percent distribution for all items

Distance toward	Ethnicity	Year of the research	Living in state	Neighbor	Cooperative at work	Superior at work	Educate children	Visiting each other	Country leader	Further relatives	Close relatives
Montenegrins	Serb	2013	3.1	2.7	8.5	13.8	12.1	10.3	18.8	8.0	8.0
		2018	2.8	3.5	5.3	8.9	8.5	3.2	13.5	4.6	8.9
	Bosnian	2013	1.9	4.4	5.6	10.6	9.4	11.3	15.6	38.1	50.6
		2018	4.2	5.0	7.0	16.9	16.9	14.8	22.7	54.9	65.5
	Albanian	2013	0.0	2.0	2.0	6.0	2.0	2.0	8.0	14.0	22.0
		2018	6.5	13.0	19.6	26.1	28.3	23.9	26.1	41.3	63.0
Serbs	Montenegrin	2013	5.7	5.1	7.2	9.9	8.4	7.2	15.0	7.5	8.4
		2018	3.3	2.9	4.1	7.8	6.3	3.7	12.5	4.9	8.2
	Bosnian	2013	7.5	15.6	16.9	24.4	28.8	20.0	35.6	56.9	68.1
		2018	12.0	9.9	12.7	31.0	31.0	24.6	52.8	70.4	75.4
	Albanian	2013	20.0	26.0	16.0	30.0	30.0	22.0	42.0	58.0	60.0
		2018	15.2	28.3	30.4	39.1	41.3	41.3	50.0	80.4	89.1
Bosnians	Montenegrin	2013	12.3	14.1	15.3	23.1	26.0	17.4	33.8	37.1	49.7
		2018	10.2	12.7	15.2	24.5	25.6	16.4	40.5	39.8	57.5
	Serb	2013	23.2	28.6	27.2	44.2	48.7	36.6	54.0	64.7	69.6
		2018	22.1	27.4	28.1	45.6	49.5	35.9	63.9	65.4	77.3
	Albanian	2013	12.0	14.0	8.0	14.0	18.0	10.0	16.0	28.0	24.0
		2018	23.9	28.3	32.6	37.0	45.7	50.0	56.5	80.4	87.0
Albanians	Montenegrin	2013	18.9	23.1	21.9	33.2	38.0	30.2	51.2	51.5	62.0
		2018	26.2	31.4	32.6	41.8	47.2	37.5	53.3	53.8	69.4
	Serb	2013	33.0	43.8	41.1	56.3	69.6	57.6	69.2	67.9	74.1
		2018	44.5	56.6	52.3	63.3	67.3	62.6	74.4	79.4	84.5
	Bosnian	2013	5.6	11.9	16.3	25.0	41.9	20.6	43.1	53.1	67.5
		2018	14.8	18.4	28.2	40.4	50.7	44.4	55.6	71.8	75.9
Croats	Montenegrin	2013	17.1	16.5	18.0	23.1	29.3	22.2	42.2	32.6	43.7
		2018	19.3	22.0	24.1	33.5	37.0	26.3	48.5	42.3	52.6
	Serb	2013	30.8	41.1	39.3	48.2	59.4	51.8	64.7	60.7	68.3
		2018	35.9	41.6	42.7	54.1	56.3	48.4	67.7	63.4	68.0
	Bosnian	2013	11.3	17.5	16.3	25.0	35.6	25.6	48.8	58.8	70.6
		2018	23.2	29.6	34.5	45.7	54.9	46.5	57.7	76.1	78.9
Albanian	2013	24.0	26.0	14.0	30.0	28.0	14.0	44.0	48.0	54.0	
	2018	39.1	43.5	45.7	47.8	47.8	45.7	60.9	63.0	78.3	

Table 3 Total inter-ethnic distance in Montenegro among all groups

		2013	2018
Distance toward Montenegrins	Montenegrin	0.000	0.000
	Serb	0.853	0.592
	Bosnian	1.475	2.077
	Albanian	0.580	2.478
	F test	F(3,764)=40.351, p<.001	F(3,963)=105.264, p<.001
Distance toward Serbs	Montenegrin	0.743	0.536
	Serb	0.000	0.000
	Bosnian	2.738	3.197
	Albanian	3.040	4.152
	F test	F(3,764)=76.354, p<.001	F(3,963)=178.362, p<.001
Distance toward Bosnians	Montenegrin	2.287	2.417
	Serb	3.969	4.135
	Bosnian	0.000	0.000
	Albanian	1.440	4.413
	F test	F(3,764)=71.458, p<.001	F(3,963)=77.903, p<.001
Distance toward Albanians	Montenegrin	3.299	3.920
	Serb	5.125	5.840
	Bosnian	2.850	3.993
	Albanian	0.000	0.000
	F test	F(3,764)=45.609, p<.001	F(3,963)=46.526, p<.001
Distance toward Croats	Montenegrin	2.446	3.045
	Serb	4.643	4.754
	Bosnian	3.094	4.465
	Albanian	2.820	4.717
	F test	F(3,764)=21.864, p<.001	F(3,963)=16.961, p<.001

Table 4 Cumulative score of ethnic distance in Montenegro

N	1790	
Mean	2.286	
Standard error	0.047	
Median	1.800	
Standard deviation	1.995	
Skewness	0.501	
Kurtosis	-0.877	
Minimum	0.000	
Maximum	8.400	
	25	.400
Interquartile range	50	1.800
	75	3.800

Table 5 OLS regression analysis: predictors of total ethnic distance in Montenegro

	Model 1	Model 2	Model 3
Intercept	2.126*** (.265)	1.837*** (.272)	1.907*** (.271)
Male	.287*** (.095)	.298*** (.094)	.260*** (.094)
Age	-0.001 (.003)	.000 (.003)	-.002 (.003)
Secondary school III level	-0.088 (.195)	-.068 (.194)	-.012 (.193)
Secondary school IV level	-0.292 (.186)	-.244 (.185)	-.211 (.185)
Higher education	-0.368 (.230)	-.335 (.229)	-.285 (.229)
University	-.766*** (.214)	-.749*** (.213)	-.654*** (.213)
Low income	.786*** (.127)	.836*** (.127)	.781*** (.128)
Medium income	.285** (.121)	.295** (.120)	.229* (.120)
Wave 2018		.416*** (.095)	-
Montenegrin 2018			.061 (.113)
Serb 2018			.982*** (.136)
Bosnian 2018			.463*** (.175)
Albanian 2018			1.192*** (.331)
R ²	.059	.069	.093

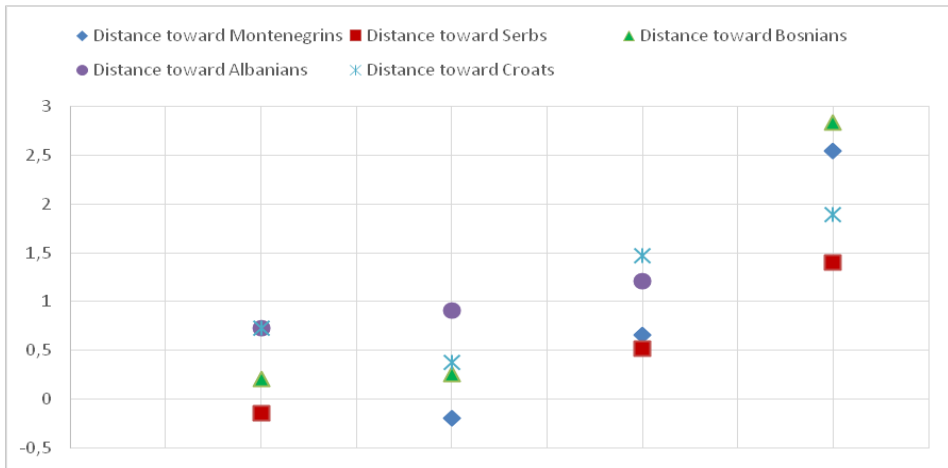
Note 1: ***p<.01

**p<.05

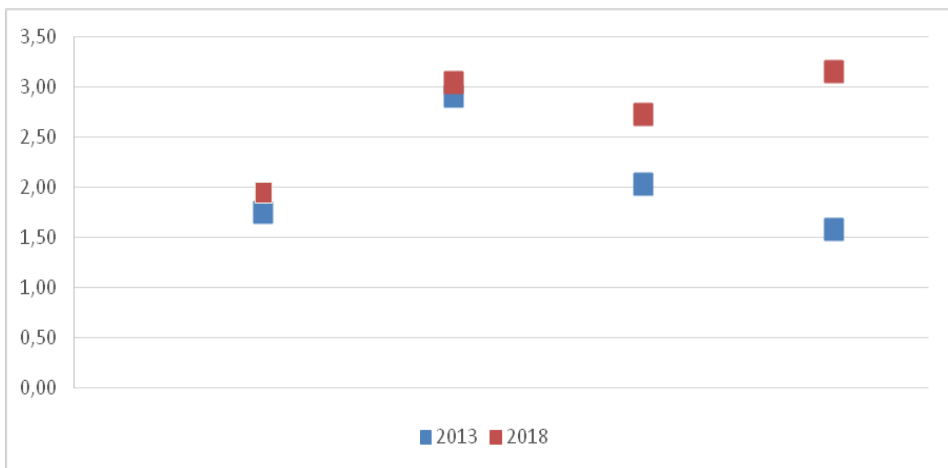
*p<.1

Note 2: The standard error of coefficients is reported in parentheses. All the variables are *dummy*, except for 'age' (it is treated authentically as interval one). For gender, referent category is female; for education, it is the lowest level of education; for income, those with highest income. In model 3, the affiliation with specific ethnic group is *dummy* variable in which the affiliation of the reference ethnic group in 2018 is coded as 1, and the others are encoded as 0.

Figure 1 Unstandardized regression coefficients of inter-ethnic distance – comparison between 2013 and 2018

Figure 2 Total ethnic distance based on ethnicity for two periods of research